

Критички осврт на третирање културно-парковног наслеђа у српском Подунављу

Аутор: Проф. др **Велимир Љ. Ђеримовић**, cervel@sbb.rs, Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Архитектонски факултет, Београд, www.unionnikolatesla.edu.rs, Први институт пејзажно-архитектонско-урбанистичког градитељства Србије, www.pipaugs.org.rs

Увод

Данас се у оквиру разних пројеката истиче значај одрживог развоја, а сасвим ретко се у том контексту правилно артикулише одрживи значај културно-парковног наслеђа, као и пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Тиме се несвесно или свесно, а највише неуро и квазистручно, маргинализује значај српске вртне и парковне баштине, која је кроз градитељско-урбану историју укорењена у српском духовном, културном, стваралачком, уметничком и градитељском бићу.

У вези с градитељско-урбаном историјом мало је познато да су вртне или парковне тековине и творевине настајале и развијале се кроз вишевековну српско-византијску и средњовековну фазу, али и новију српско-европску историју. Вртно-градитељско умеће је са великих историјских даљина стизало и успешно се преносило у скромнијој, али понекад и у отменијој форми у оквирима српских црквено-градитељских структура, али и српских деспотија и царевина. Било је то могуће захваљујући великом интересу малобројних просвећених мецена и првобитно народних, а касније и школованих градитеља и баштована.

У вези с тим, треба рећи да су у тој области претходна средњовековна стремљења, прегнућа, знања, достигнућа и утицаји у српским земљама мање познати, али су они ипак постојали и били су везани за манастире, градове, а ређе за народно градитељство. Овакав дуговечан континуитет, али не посебно репрезентативна остварења вртног и парковног градитељства, стваралаштва, знања и достигнућа, пролазио је као и српска држава, кроз разне епохе настајања и нестајања, успона и падова, трајања и опстајања у свеколиком историјском времену и српско-европском простору. Несумњиво, да су вртно и парковно градитељство и уметничко стваралаштво Срба, били испуњени свеколиким успесима и стваралачким достигнућима свога времена, али и скрнављени и уништавани знатно бројнијим пошастима непријатеља и освајача. Некад из освајачких разлога и погрома, уништавана су дела црквене и остале световне парковно-градитељске културе и стваралаштва, а данас због наше индолентности, пропадају и нестају трагови и бројни објекти српског културно-парковног наслеђа и богатства.¹

Значајне и мало познате вртно-парковне активности у српском Подунављу

Већ на почетку 18. века у српском Подунављу престолни архијереји Митрополије (1690–1848) и Патријаршије (1848–1920) карловачке преко административно-управних веза са Бечким двором због црквено-народних потреба, узрочно-последично с временом попримају, прихватају и са извесним закашњењем подражавају стилске утицаје, нарочито у области уметности и црквеног градитељства.

Неки су се чак томе и опирали, али су с временом ипак прихватили и на локалном плану, такви утицаји су у мањој или већој мери неминовно, више или мање компромисно варирали. У таквим околностима, није се никако могао избећи снажан утицај Бечког двора. Зато престолни архијереји Митрополије карловачке из функционалних црквено-народних интереса и разлога, постају заинтересовани за ефикасне везе цркве и народа са бившом Аустроугарском монархијом. Тако су престолни архијереји били пред изазовним мотивима и поводима по питању уздизања нивоа институционалне и градитељске репрезентативности и достојанства, а с тим у вези, и последична изградња репрезентативнијих црквено-градитељских, али и иманентних вртно-резиденцијалних структура.

Прве конкретније активности у том смислу покренуо је већ митрополит Вићентије Поповић (1713–1725). Тај пример су следили и развијали и други престолни архијереји после њега. Више духовног и практичног интереса у том смислу показао је патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента (1737–1748). Он је куповином или заменом проширивао тескобно земљиште око цркве и двора, уз то је и сам имао практичног смисла за обликовање вртно-резиденцијалних структура и митрополијске црквене порте у целини.²

Међутим, ови престолном достојанству и катедри примерени престижни протоколарно и вртно-резиденцијални манири и утицаји, у другој половини 18. века већ се афирмишу кроз ангажовање аустроугарских баштована, те војних и цивилних градитеља. Тако и касније у време митрополита Јосифа Рајачића (1842–1848) доводе се 1843–1844. бечки архитекти који у то време раде пројекте за Митрополијску дворску башту у Сремским Карловцима и Даљу. Потом је патријарх Рајачић 1846–1848. покренуо изградњу приватног двора „Илион“ са дворском баштом. То је данас зграда Завичајног музеја у Сремским Карловцима, којој евидентно недостаје некадашњи вртно-резиденцијални микроамбијент, сјај и репрезентативност.³

У другој половини 19. века ове важне црквено и вртно-градитељске активности прате и млади српски неимари који су се школовали на универзитетима у Аустроугарској и Немачкој. Током 18. и до половине 19. века престолни архијереји су већином ангажовали војне и цивилне градитеље из Аустроугарске. Међутим, патријарх Георгије Бранковић (1890–1907) од 1891. ангажује архитекту Владимира Николића, који је напустио службу у Србији и основао свој грађевински биро у Бечу и Сремским Карловцима.⁴

Томе свакако треба додати и снажан утицај древних и оновремених светских достигнућа и остварења, затим развојни утицај европске вртно-парковне културе, уметности, дизајна и прагме. Дакако, они су првобитно спорије надирали и продирали, па су ти утицаји били и скромнији. Тек касније преко наруџби све просвећенијих и захтевнијих мецена, већ у 19. веку дошло је до наруџби првих пројектантских планова и репрезентативнијих стилско-градитељских решења за резиденцијалне структуре двораца и паркова у српском Подунављу, али и у познатим термалним бањама Србије.

Градски парк у Вршцу, из 19. века – Део очуваног вртног партера код улаза

Међутим, у том смислу вероватно су доста допринели умножени, али и образовањем, знањима и искуством већ профилисани пројектанти, извођачи и мајстори вртне и парковне културе, вртно-уметничког и парковно-градитељског умећа и баштованског занатства у тадашњој Европи. Ови снажни утицаји европских архитеката, пејзажних архитеката и баштована стизали су до Немачке и тадашње Аустроугарске. Преко оновремених страних мецена племићког ранга и мањег броја домаћих властелина и велепоседника, као закаснеле и више еклектизоване, него чисте стилске форме парковног и вртног градитељства, стваралаштва, уметности и културе, ти утицаји стижу и поступно захватају и српско Подунавље.

На тај начин, оновремене властелинске (феудалне) и касније велепоседничке (капиталистичке) дворце редовно прате монументалне, престижне и већином еклектизоване вртне или парковне целине резиденцијалног типа. Наиме, у стилизацији и обликовању паркова препознаје се комбинаторика барокних, класицистичких, историцистичких и сецесијских елемената. Из српског Подунавља ова закаснела и локално већ варирана стремљења, прегнућа, знања и достигнућа, утицајно се шире према југу и дефакто постају оновремени узорци за обликовање и стилизацију паркова у познатијим термалним бањама и градовима Србије.

Из овог контекста, иако се ради о закаснелим утицајима тадашњих европских стремљења, прегнућа и достигнућа, ипак се може рећи да је то било време повољних околности за развој вртног или парковног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа у српском Подунављу, али и шире. Осим мало изражених престижних потреба српског високог племства, ова пејзажно-архитектонска умећа и знања о вртним или парковним вештинама са подручја бивше Аустроугарске монархије и скромнијих умећа у ретко самосталним српским земљама и условима, неминовно у локалним условима и утицајима стилски варирају и као таква, шире се преко духовно просвећених, градитељско-стваралачки опредељених, али и малобројних српских црквено-народних неимара тог профила.⁵

Квазистручност разара културно-парковну баштину

Данас у српском Подунављу и Србији у целини, не постоје сачувани објекти као примери и узорци првобитног вртно-парковног градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Међутим, без истраживања старих писаних докумената и археолошког трагања, о њима се данас само може нагађати. То довољно говори о досадашњој површности и научном непознавању вртног или парковног градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковног наслеђа у српском Подунављу и Србији у целини. Осим што немамо основне спознаје и знања о историјату српске вртне и парковне баштине, у Србији се мало зна и о савременим стремљењима, прегнућима и достигнућима у тој области градитељства, стваралаштва, културе и уметности. Дакле, у Србији се данас не изучава пејзажно-архитектонско или вртно и парковно градитељство, стваралаштво, култура, уметност и културно-парковно наслеђе, јер је оно на универзитетима сведено на квазистручно учење о тзв. зеленоповршинском, односно 2Д антисистему тзв. зеленила. То говори да се данас квазистручно маргинализују релевантне чињенице и истраживање темељних знања о 3Д објектима пејзажно-архитектонско-урбаног градитељства.

Дакако, често у врло неповољним историјским условима, развој, стремљења и достигнућа културно-парковне баштине и вртног или парковног умећа у српском Подунављу и Србији у целини није репрезентативан, али он је ипак присутан и не може се игнорисати. Каква год да јесте, културно-парковна баштина не може се тек тако поништавати њеним непознавањем и неодрживом законском регулативом или подзаконским актима.

Затим, не постоје научни ни стручни аргументи по којима се планирани, пројектовани и грађени објекти или артефакти културно-парковног наслеђа могу изузимати (издвајати) из целине градитељског или урбаног наслеђа. Због те чињенице, они јесу планске, пројектоване и изграђене физичке структуре, објекти или артефакти, и из тих разлога имале су и имају својство непокретног културног добра. Значи, евидентно својство непокретности и физичности објеката културно-парковне

баштине, не може се мађионичарским законским регулама додавати ни одузимати, јер је то стварно и не порециво чињенично стање.

Ипак, ове наше скромне и какве-такве аутентичне културно-парковне вредности, иако су деградирале, оне из неоправданих разлога нису одржаване, неговане, истраживане и презентоване научној, стручној, културној, туристичкој и осталој широј јавности. То и јесу разлози који су увелико утицали да се тако наслеђене вредности културно-парковног наслеђа маргинализују до те мере да нису предмет туристичке понуде, а камо ли предмет научних или стручних интереса. Оне чак нису адекватно вредноване, па онда последично нису ни рангиране као релевантна парковно-градитељска достигнућа или остварења којима се поносимо. Зато и нису никада откривене и презентоване као споменичко-градитељска добра и саставни елементи српског градитељског угледа и културе, односно ширег европског градитељског или урбаног стваралаштва и уметности. И коначно, тако су нас наша пословична индолентност, спорост и вишедеценијска маргинализација сопствених вртних и парковних вредности довели до апсурда, да о томе институционално нимало или само мало знамо.⁶

Обзиром на већ познате индивидуалне таштине и институционалну небригу о ранијим фазама и неодрживој савременој валоризацији, актуелној заштити и не конзерваторској обнови и ревитализацији, сад можемо само хипотетизирати о квалитету, квантитету и креативно-стваралачком домету српског парковног и свеукупног пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе, уметности и културно-парковне баштине. Међутим, и у тако сложеним и тешким историјским околностима за српску цркву и државу, градитељство и стваралаштво, ипак су забележене градитељске и стваралачки плодне епохе, које су уздигле српску црквено-градитељску, а кроз то, и вртну и пејзажно-архитектонску, односно парковно-градитељску традицију, културу и српски креативно-стваралачки дух.

Негирање, маргинализација и деградација српске културно-парковне баштине

У Србији свакако постоје појединци, који су индивидуално у тој области нешто и урадили истичући и указујући на проблеме вишедеценијске маргинализације, псеудорегулације, псеудоурбанизације, песудовредновања, деградације, деконструкције и редукције културно-парковног наслеђа, али то није довољно. Такав готово анониман високостручни рад на локалном, регионалном или државном плану, мора се институционализовати у складу са одрживим односом према српској вртној или парковној традицији, култури и наслеђу. Само такав позитиван однос према ЗД знањима, искуствима, стремљењима, прегнућима и достигнућима, имаће своје позитивне ефекте на регионалном, европском и глобалном плану.

Међутим, такав ентузијазам и опредељење малобројних научних истраживача који афирмишу културно-парковну баштину, и који преферирају и афирмишу једино одржива ЗД знања, теорију и праксу у тој области, локалне градске, општинске, регионалне, па и државне институције, чак и у другој деценији 21. века, једнострано и неприхватљиво игноришу, кријући се иза застарелих, превазиђених и неодрживих решења у Закону о културним добрима из 1994. године.

Априори се игноришу нове истраживачке активности и научна знања, затим нови погледи на евиденцију, документацију и вредновање објеката културно-парковног наслеђа у Београду, српском Подунављу или Србији у целини.⁷

Зато треба рећи, ако нека локална и друге српске институције за заштиту културних добара нису заинтересоване за публикавање нових истраживачких знања о српској културно-парковној баштини, није необично што се о тој маргинализованој и квазистручно вреднованој баштини ништа не зна у Србији, а поготово у њеном непосредном окружењу. Само из овог рестриктивног, или боље рећи једностраног и квазистручног геста поменути локалне институције, јасно је зашто компетентни аутори вреднујући на пр. хрватску парковну баштину с правом пишу; „Источније од Хрватске парковна архитектура појављује се тек крајем 19. столећа и својом квалитетом и бројем увелике заостаје за хрватском“.⁸

Наравно, ова цитирана констатација није научно истинита, јер њен аутор није истраживао српску културно-парковну баштину. Али, цитирани аутор на основу опскурне, квазистручне и контрапродуктивне српске публицистике и разноликих књига, од којих су неке без икаквог темељног разлога називане чак и монографијом, као и досадашњих мањкавих знања о српском културно-парковном наслеђу, износи сасвим логичну констатацију.

Нажалост, томе је увелико допринела та постојећа, неодржива и контрапродуктивна литература која је плаћена средствима српских пореских обвезника, али нема релевантну научну ни стручну вредност, затим заснована је на превазиђеној, неразумљивој или квазистручној 2Д терминологији, па читајући је, ниједан аутор из исте не може извући никакве релевантне податке и знања о вртном или парковном, односно пејзажно-архитектонско-урбаном градитељству, стваралаштву, култури, уметности и културно-парковном наслеђу у Србији.⁹

У вези с тим, има више важних питања која указују због чега се културно-парковна баштина, али и цела област пејзажно-архитектонског градитељства, стваралаштва, културе и умености наша у квазистручном лавиринту. Међу њима су:

- Зашто српске институције о заштити културних добара игноришу и маргинализују нова егзактна научна истраживања, као и стечена знања и нове погледе, искуства, стремљења, прегнућа и достигнућа о евиденцији, документацији, вредновању и конзерваторској обнови и ревитализацији културно-парковне баштине у српском Подунављу, Београду и Србији у целости?;
- Ко је одговоран што се реконструкције, рекомпозиције и ремоделирање неких објеката културно-парковног наслеђа у Београду као најрепрезентативнијем делу српског Подунавља (Парк Ташмајдан, Ботаничка башта „Јевремовац“, Парк Мањеж, Парк Калемегдан, Пионирски парк, Академски парк...) заснивају и спроводе типично не конзерваторским методама?; и
- Ко је одговоран, што се у дневној публицистици и другој контрапродуктивној литератури,¹⁰ презентују не одрживе 2Д теорије о вредновању подунавске, београдске и других делова српске културно-парковне баштине као интегративне, компатибилне и комплементарне тековине, али и саставног дела културног, градитељског, народног и црквеног наслеђа и традиције?

Дакако, овде се назире и знају одговори на ова три, али и друга овде непостављена питања. Међутим, они због своје сложености и обима, ипак нису предмет овог рада.

Закључак

На основу истраживачких активности аутора, ова питања и досадашња презентација бројних и сложених проблема, показују неодржив тренд псеудовредновања, псеудорегулације, псеудоурбанизације, маргинализације, поништавања, деградације и редукције културно-парковне баштине Србије. Данас, и у другој деценији 21. века, уз транзицију, затим људске таштине, индолентност и институционалну небригу, све је мање могућности за одрживо вредновање, очување или иманентни оптимизам у том контексту. Зато се може рећи да у тој области Србија све више заостаје и назадуре.

Ова расправа са презентацијом проблема је у функцији добрих намера. Њен основни циљ јесте да се коначно са научног аспекта артикулише и афирмише евидентан проблем постојећег и увелико деградираног и редукованог културно-парковног наслеђа српског Подунавља, Београда и целе Србије. Затим, овим се темељно задире у актуелне, али и превазиђене и неодрживе визије, небригу и односе према досадашњем неодрживом начину евиденције, документације, вредновања, заштите, очувања, неговања и обнове редуковане и деградиране културно-парковне баштине у Србији.

Од 1994. године аутор је у овом контексту објавио више научних и стручних радова.¹¹ У њима се са више аспеката истиче досадашња дводимензионална деградација којом се неодрживо поништава трећа димензија културно-парковног наслеђа Београда као интегративног дела српског Подунавља.

Међутим, вредновање, обнова и ревитализација културно-парковне баштине у осталом већем делу српског Подунавља и Србије у целини, као да је далеко од Београда. Зато се још увек незна да ли Србија има или нема, или која јесу, а која нису културно-парковна добра локалног, државног, регионалног или светског значаја. Све ово довољно показује да конзерваторско вредновање, обнова и ревитализација културно-парковне баштине, нажалост још увек није на видуку и делује као утопија.

-
1. Ђеримовић, Љ. Велимир (2008). Културно-парковно наслеђе Србије као вредан градитељско-урбани и еко-туристички ресурс (Cultural-park heritage of Serbia as a park worthy of architectural-urban and eco-tourism resource), У Зборнику радова (CD) „Перспективе развоја екотуризма“, Сремска Митровица: Еколошки покрет Сремска Митровица – Центар за развој еко и руралног туризма, стр. 111-122.
  2. Ђеримовић, Љ. Велимир (2000). Престолни архијереји Карловачке Митрополије као градитељи као градитељи митрополијско-патријаршијских структура у Архиепископској карловачкој, Нови Сад: Магистарска теза, стр. 146-267.; Петровић, К. Душан (1970). Историја Сремске епархије, Епархија сремска, Сремаки Карловци: Епархија сремска, стр. 29.
  3. Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Сремски Карловци и Даљ престолни центри Карловачке митрополије, Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Београд: Удружење Срба из Хрватске – Одбор за културно наслеђе Срба, Београд: Српско културно друштво „Зора“ Книн-Београд, стр. 124-127.
  4. Васић, Павле (1978). Уметничка топографија Сремских Карловаца – Уметност у Сремским Карловцима, Нови Сад: Матица српска, стр. 74. ; Ђеримовић, Љ. Велимир (2000). Магистарска теза, стр. 241-260. Ђеримовић, Љ. Велимир (2007). Сремски Карловци и Даљ престолни центри Карловачке митрополије, стр. 73-131.
  5. Ђеримовић, Љ. Велимир (2008). Исто, стр. 111-122.
  6. Ђеримовић, Љ. Велимир (2008). Исто, стр. 111-122.
  7. У вези с тим, еклатантан пример је Завод за заштиту споменика културе града Београда, који је јуна 2013. године издао Прво саопштење о организовању Конференције „Стара градска језгра и историјске урбане целине / проблеми и могућности очувања и управљања“, због чега је аутор овог рада пријавио тему под насловом „Неки проблеми и визије о заштити и обнови културно-парковне баштине Београда“. Написани сажетак у вези с наведеним насловом научног рада од 200 речи, достављен је 15. 07. 2013. г. на рецензентски увид на адресу поменутог Завода као организатора Конференције. Међутим 09. 08. 2013. г. Организациони одбор Конференције мејлом обавештава аутора да апстракт под наведеним насловом није прихваћен. Нема образложења зашто наведени апстракт није прихваћен, иако се из наслова јасно види да се исти веома уклапа у профил (тему) Конференције. Оправдање за овакав рестриктиван одговор због написаног наслова и апстракта и не прочитаног рада постоји само: Ако објекти културно-парковног наслеђа Београда којим случајем нису део старе градске језгре и историјске урбане целине!? Затим, ако, поменути Завод има научну и стручну, али не и формалну и квазистручну законску аргументацију, по којој постојећи објекти културно-парковног наслеђа Београда волшебно не постоје!? Или можда, ако по неком квазистручном и не одрживом критеријуму објекти или артефакти културно-парковног наслеђа нису непокретна градитељска, односно културна добра, па им онда и није потребно стилско-градитељско вредновање, затим стручно управљање, неговање, чување, заштита, па ни конзерваторска обнова, ни ревитализација!?

8. Обад Шћитароци, Младен (1992). Хрватска парковна баштина, Загреб: Школска књига, стр. 7.
9. Кораћ, Јасна (2004). Стари паркови Баната, Београд: Издавачка кућа ДРАГАНИЋ, Београд; Завод за заштиту природе Србије; Милановић, Хранислав (2006). Зеленило Београда, Београд: ЈКП „Зеленило-Београд“; ***Заштићена природна добра Београда – Запис 2008. Уредник: Милановић, Хранислав (2008), Београд: Град Београд – Градска управа – Секретаријат за заштиту животне средине, Београд: Завод за заштиту природе Србије.
10. Кораћ, Јасна (2004). Стари паркови Баната, Београд: Издавачка кућа ДРАГАНИЋ, Београд; Завод за заштиту природе Србије; Милановић, Хранислав (2006). Зеленило Београда, Београд: ЈКП „Зеленило-Београд“; ***Заштићена природна добра Београда – Запис 2008. Уредник: Милановић, Хранислав (2008), Београд: Град Београд – Градска управа – Секретаријат за заштиту животне средине, Београд: Завод за заштиту природе Србије.
11. Ћеримовић, Љ. Велимир (1994). Културно-парковно наслеђе Београда (Cultural-park heritage of Belgrade), У Зборнику радова „Зеленило у урбанистичком развоју града Београда“, Београд: Удружење инжењера Београда, Београд: Скупштина града, Београд: РТС-Београдски ТВ програм, стр. 79-82.; Ћеримовић, Љ. Велимир (2005). Обнова духовних, градитељских и пејзажних вредности Војводине (Renewal of spiritual, architectural and landscaping values of Vojvodina), У Монографији II „Заштита животне средине градова и приградских насеља“, Нови Сад: Еколошки покрет града Новог Сада, стр. 75-80. www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2006). Културно-парковно наслеђе Србије (Cultural-park heritage of Serbia), ECOLOGICA – Посебно тематско издање, год. XIII, бр. 12. стр. 161-168., Београд: Друштво ECOLOGICA www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2008). Очување и заштита постојећег – данас још непознатог културно-парковног наслеђа у условима глобалних промена, У Зборнику Друге и Треће конференције о интегративној заштити, Београд: Универзитет за мир Уједињених нација – Европски центар за мир и развој Београд, Бања Лука: Министарство просвете и културе Републике Српске, Бања Лука: Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, стр. 293-326. www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2009). Савремена урбаност и културно-парковно наслеђе у условима локалних и глобалних промена (Modern urbanity and cultural-park heritage in the conditions of local and global changes), У Proceedings part I „The space i European architecture – tradition and innovation“ („The palace“ – the town of Balchik, Bulgaria 3.-5. june 2009.), Ministry of culture Republic Bulgaria, State Cultural Institute „The palace“ the town of Balchik, Varna: Free University „Chernorizets Hrabar“ Faculty of Architecture, стр. 188-205. www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2010). Културно-парковно наслеђе као интегративни део заштите градитељске баштине и одрживост развоја (Пример Академског парка у Београду) (Cultural-park heritage as integrative part of architectural heritage and sustainable development (Example of Academic Park in Belgrade), У Зборнику Пете конференције о интегративној заштити, Бања Лука: Републички завод за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Републике Српске, стр. 297-309. www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2012). Да ли је Пионирски парк природно добро?, Простор, бр. 19., стр. 66-71., Бањалука: ИНГРА www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2012). Да ли је планирани, пројектовани и грађени парк културно или природно добро, или зелена површине, или...?, Савремено градитељство, год. IV, бр. 9., стр. 52-67, Бањалука: Завод за изградњу а.д. Република Српска www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2013). Одрживи екореципроцитет физичких структура у функцији одрживог града (Sustainable eco-reciprocity of physical structure as a function of sustainable city), У Зборнику радова (ЦД) „Улога града у савременим друштвима“, стр. 296-306., Београд: Балканско Архитектонско Бијенале 2013. www.pipaugs.org.rs; Ћеримовић, Љ. Велимир (2013). Неодрживи „2Д“ принципи Нове атинске повеље у односу на урбану и животну средину (Unsustainable „2D“ principles of the New Athens Declaration on urban areas and environment), У Зборнику радова (ЦД) В. научно-стручне конференције „Заштита животне средине у планској и техничкој документацији 2013“, стр. 8-27, Београд: Удружење инжењера Београда (УИБ), Београд: Друштво урбаниста Београда (ДУБ) www.pipaugs.org.rs